УДК 37.043.2-056.2/.4]:37.015.31(045)

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-1(324)-2-329-337

Тельна Ольга Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.

olga_tilna@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5474-9066>

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДИЗАЙН У НАВЧАННІ ЯК ФАКТОР ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Нині дедалі більше уваги приділяється питанням організації інклюзивного навчання в усіх ланках вітчизняної освіти. Законодавці, урядовці, батьки дітей із особливими освітніми потребами намагаються інтенсифікувати процес забезпечення доступності системи загальної освіти для всіх категорій дітей. Дослідженням різних аспектів теорії та практики інклюзивної освіти в Україні займалися вже досить давно (Байда, Данілявічуте, Колупаєва, Красюкова, Літовченко, Миронова, Сак, Синьов та ін.), проте розгляд можливостей використання концепції універсального дизайну в навчанні як ефективного чинника інклюзивності освітнього середовища й досі залишається у центрі уваги переважно зарубіжних дослідників (Deppler, Johnstone, Lorman, Puntambekar & Hubscher, Zeff та ін.

У цій статті буде проаналізовано феномен поняття «універсальний дизайн у навчанні» з позиції його ефективності в організації інклюзивного освітнього середовища та подано конкретні організаційно-методичні поради для вчителів, які працюють у ЗНЗ.

В основі концепції універсального дизайну в навчанні (УДН) перебуває учень як особистість із його індивідуальними здібностями, навичками, потребами та зацікавленнями (Колупаєва, 2012).

Основним завданням УДН є розробити навчальні плани та програми, методи та прийоми навчання, дидактичні матеріали, способи оцінювання навчальних досягнень відповідно до індивідуальних потреб і навчальних стилів кожного учня (Лорман, 2010).

У світовій педагогічній спільноті дискусії щодо застосування концепції УД у навчально-виховному процесі тривали понад 25 років. Відтак, більшість учасників цього обговорення погодили три керівні принципи універсального дизайну в навчанні.

1. Варіативність (гнучкість) способів подання навчального матеріалу. Всі учні мають різні провідні джерела сприймання інформації: хтось краще сприймає візуальну інформацію, хтось – аудіальну, а комусь необхідно мати тактильно-руховий контакт зі сприйнятими об'єктами.

Це означає, що інформація надається в кількох форматах: через пояснення, колективне обговорення, відмінні навчальні завдання, з акцентом на візуальному, аудіальному та кінестетичному способах сприйняття.

2. Диференційованість способів самовираження. Учням необхідно надати різноманітні можливості для демонстрації набутих знань, умінь і навичок, відповідно до їхніх індивідуальних психофізичних особливостей, схильностей, зацікавлень і вподобань. Іншими словами, у процесі оцінювання рівня навчальних досягнень використовуються різні, можливо нетрадиційні, методи, причому вони не мусять бути однаковими для всіх. До таких методів можуть належати, наприклад, як традиційні усні та письмові контрольні роботи чи тестові завдання, так і вербальні та/або візуальні презентації, виконання індивідуальних або групових проектів тощо.

3. Варіативність способів залучення до навчальної діяльності, що надає змогу враховувати потреби та можливості всіх учнів, ставити перед ними належні виклики та підвищувати рівень мотивації. Відповідно до цього принципу, педагог має враховувати відмінності між учнями у сенсі їхніх індивідуальних стилів навчання, здібностей і зацікавлень, аби не лише задовольняти індивідуальні потреби, але й допомогти виявити свої сильні сторони (Зефф, 2007).

Використання УДН в освітній практиці може спочатку забирати багато часу й енергії, аби правильно спланувати й організувати процес навчання, але з часом, коли педагог перебуває своє мислення, відбудеться певна автоматизація дій і навчально-виховна робота перетвориться на захопливу подорож, у якій кожен учасник буде активним і зуміє досягти бажаних цілей. Однак, для цього необхідно спочатку вміти правильно організувати свій час і простір, а також завжди дотримуватися простих правил: точно визначити труднощі (свої та учнів); завжди ставити чіткі, досяжні цілі (перед собою та перед учнями; постійно надавати й отримувати зворотній зв'язок («оцінку»)) (Лорман, Дешплер, Харві, 2010).

Для того, щоб адаптувати навчальну програму та конкретний урок до потреб усіх учнів, можна й необхідно коригувати такі базові елементи навчального процесу: фізичне середовище, навчальний матеріал, освітні ресурси, методи та прийоми навчання, очікувані результати навчання (Дешплер 1998). Далі розглянемо можливості застосування концепції УДН у всіх цих сферах.

Класна кімната, як і весь освітній простір (включно з коридорами, роздягальнями, їдальнею, спортзалом, туалетами, підвір'ям тощо) мусять бути спроектованими згідно з концепцією універсального дизайну, щоб усі учасники освітнього процесу (учні, вчителі, батьки, адміністрація, залучені спеціалісти та ін.) могли безперешкодно використовувати всі приміщення. Це означає будівництво нових і

адаптацію вже існуючих освітніх установ згідно з вимогами державних будівельних норм (ДБН).

Окрім архітектурної доступності, універсально спроектоване фізичне середовище передбачає також наявність у навчальному закладі таких елементів:

- модульні меблі (легко пересуваються і трансформуються згідно з потребами різних категорій користувачів);
- правильне освітлення (загальне та місцеве (додаткове), орієнтоване на людей із різними сенсорними особливостями);
- інтуїтивно зрозуміле маркування простору (контрастні кольори важливих елементів дизайну (дверей, сходів тощо), наявність позначок-пиктограм, які полегшують орієнтування у просторі);
- технічне устаткування (ліфти, підйомники, автоматизовані двері, дизайн ручок і кранів, аудіовізуальні засоби оповіщення тощо).

Під навчальним матеріалом треба розуміти весь обсяг інформаційного наповнення навчального процесу (дидактичні матеріали, наочність тощо), використовуваний із метою набуття учнями певних знань, умінь і навичок. Згідно з концепцією УДН, інформаційне наповнення уроку мусить бути варіативним і доступним для сприйняття, засвоєння та відтворення всіма учнями. Це означає, що навчальний матеріал має подаватись у різних форматах (відео з субтитрами й аудіоописом; текст із пиктограмами, схемами та малюнками; стереометричні моделі, макети тощо) і бути адаптованим для різних рівнів когнітивних і розумових можливостей учнів.

Для полегшення розуміння навчального матеріалу рекомендується виділяти у ньому важливі елементи. Це допоможе учневі зосередитися на ключових характеристиках тексту (відео чи аудіо), сформулювати базове розуміння його головних подій чи аспектів.

Окрім підкреслювання та позначення кольором або курсивом, для виділення важливого в тексті можна також застосовувати зменшення обсягу другорядних деталей, залишаючи тільки найнеобхіднішу інформацію. На практиці це означає вилучення з тексту окремих слів, речень, абзаців і навіть цілих сторінок. Хоча зазвичай такі прийоми не дають читачеві змоги оцінити естетичний бік написаного, вони допомагають усвідомити сутність викладених у ньому думок. Аналогічно, корисним буде спростити оформлення, зокрема прибрати будь-які відволікаючі та несуттєві посилання в кінці сторінки, складні діаграми, малюнки тощо (Колупаєва, 2010).

Поруч із видаленням другорядної інформації існує протилежна методика, яка теж полегшує розуміння тексту та є ефективною для деяких учнів. Ідеться про супровідні візуальні опори до тексту, що допомагають його осмислювати. Цей прийом поширений у навчанні дітей молодшого віку, котрі спираються на «нетекстові» підказки під час читання оповідань (Хігінс, 1985). Його також можна застосовувати для дітей, які не вміють або тільки починають вчитися читати, незалежно від

віку. Так само, у роботі з дітьми з високим рівнем навичок читання складні уривки тексту корисно супроводжувати письмовими примітками із поясненням понять простою мовою (Колупаєва, 2010).

Водночас, завдання вчителя не обмежується зменшенням обсягу інформації та вибором найнеобхідніших фрагментів. Він також має стежити за тим, щоб вибраний зміст стосувався досвіду або відповідав інтересам конкретного учня. Наприклад, під час написання твору учень має просто викласти послідовність подій (а не писати ціле оповідання), спираючись на свій попередній досвід. А наступним завданням для цієї дитини може бути розширення власного схематичного твору та складання на його основі цілого оповідання (Колупаєва, 2010).

Окрім того, під час проведення уроку важливо враховувати відмінність у стилях навчання. З цією метою слід надавати учням набір матеріалів альтернативного формату. Нині багато навчальних закладів прагнуть досконалювати рівень грамотності своїх школярів. У цьому зв'язку рекомендується не перенасичувати уроки завданнями на основі друкованого тексту. Адже деякі учні краще засвоюють зміст окремих предметів, якщо подавати його в інший спосіб, наприклад шляхом обговорення, перегляду відеофільму, створення моделей або через рух. Це, зокрема, актуально для учнів, які вже тривалий час стикаються з труднощами в опрацюванні друкованих текстів і тому мають низький рівень впевненості в цій сфері, що перешкоджає їм опановувати важливі поняття. Також, у вчителя може виникнути потреба у створенні нових матеріалів як альтернативи до тексту. Така робота вимагає багато часу, але її результати підуть на користь усім дітям (Данілявічуте Е., Літовченко, 2012).

До освітніх ресурсів належать зовнішні джерела інформації, що їх можна використати з навчальною метою, наприклад, бібліотеки, музеї, театри, інтернет. У сучасному світі великого поширення набули електронні освітні ресурси (Вікіпедія, різноманітні освітні портали тощо), проте педагогічна спільнота та місцеві громади також відіграють важливу роль у наданні якісних освітніх послуг. Саме тому вчитель іще на етапі планування й організації уроку має подумати над тим, які додаткові освітні ресурси можна залучити для того, щоб усі учні могли отримати максимальну користь і задоволення від процесу навчання.

Ось декілька порад стосовно того, як до навчально-виховного процесу залучити максимум освітніх ресурсів:

- Забезпечуйте додатковий супровід у навчанні (наприклад, шляхом залучення асистентів вчителя, тьюторів, ровесників, батьків, спеціальних педагогів, психологів, інших фахівців).
- Використовуйте допоміжні технічні засоби (комп'ютери, планшети, засоби розширеної комунікації, відео, аудіо тощо).
- Тісно співпрацюйте з іншими вчителями.
- Налагодьте співпрацю з громадськими організаціями й об'єднаннями, що мають відповідну ресурсну базу і можуть надати суттєву освітню підтримку (Адаптовано з Колупаєва, 2012).

Застосування принципів УДН вимагає від учителя гнучкості та варіативності у використанні методів і прийомів навчання, добір яких залежатиме як від індивідуальних потреб і можливостей учня, так і від конкретної освітньої ситуації. Однак є певні закономірності, що їх необхідно дотримуватись у практичній роботі з учнями інклюзивного класу:

- Використовуйте моделювання, докладні пояснення і забезпечуйте багато практики.
- Додатково крок за кроком демонструйте приклади та можливості практичного застосування потрібного вміння.
- Перед вивченням теми пояснюйте нову лексику й поняття на конкретних (бажано, життєвих) прикладах.
- Використовуйте рольові ігри та ігрове моделювання.
- Більше взаємодійте з учнями: диференціюйте кількість навчальних завдань для учня, залежно від спроможності їх виконати; створюйте можливості для керованої практики та часто надавайте зворотний зв'язок.
- Використовуйте різноманітні способи зворотного зв'язку (бонуси, сертифікати, словесне заохочення, інші системи винагороди).
- Частіше хваліть учнів та намагайтеся бути якомога більш конкретними в своїй похвалі.
- Застосовуйте методики кооперативного навчання та навчання в парі з партнером.
- Використовуйте різні форми роботи – не покладайтесь на пасивне слухання. Враховуйте різні вподобання учнів щодо організації навчальної діяльності, в тому числі на основі візуального, аудіального, кінестетичного сприйняття тощо.
- Варіюйте темп викладання: надавайте більше часу для усної відповіді учнів; за потреби, скоротіть власні інструкції чи повторіть ключові пункти; переконайтеся, що учні все зрозуміли.
- Диференціюйте кількість часу на виконання поставленого завдання, відповідно до індивідуальних потреб.
- Ставте більше запитань і диференціюйте рівень їх складності для різних учнів.
- Надавайте дозовані підказки чи опори (метод підтримуючої дії) для легшого віднайдіння відповіді.
- Використовуйте різні формати учнівської відповіді, іншими словами, не покладайтесь лише на письмові роботи, а надайте учням можливість продемонструвати набуті знання за допомогою діаграми, аудіозапису, шляхом створення постерів, моделей, відеороликів тощо.
- Під час уроку та даючи домашнє завдання, враховуйте особисті зацікавлення та особливі таланти учнів.

- Інтегруйте у навчальну діяльність завдання, спрямовані на формування соціальних навичок, практичних, життєво необхідних навичок і прикладних академічних знань.

- Намагайтеся якомога ширше вводити елементи метакогнітивного пізнання та вироблення стратегій розв'язання проблем (Наприклад: «Що допоможе мені в цій ситуації?»; «Як інакше можна вирішити цю проблему?»).

- За можливості, інтегруйте стратегії регулювання власної діяльності (самомоніторинг, самовиправлення, самопідкріплення).

- У процесі оцінювання використовуйте критеріально-співвіднесені завдання та завдання, що передбачають оцінку їх виконання (презентації портфоліо, демонстрації, виставкові моделі тощо).

- Інтегруйте в свою методику навчання елементи прямого спостереження та оцінки (Адаптовано з Колупаєва, 2012).

Коли йдеться про вимоги до результативності навчання, тобто до очікуваного рівня сформованості певних компетенцій (фактично, визначених навчальною програмою знань, умінь і навичок), слід пам'ятати, що в цьому аспекті диференціація має неабияке значення. Усім учням необхідно забезпечувати доступ до таких самих видів діяльності та завдань, проте рівень очікувань щодо досягнення ними тих чи інших навчальних результатів і міри досягнення цих результатів можна варіювати індивідуально для кожного учня. Зазвичай, для цього краще використовувати не тести та письмові контрольні роботи, а завдання відкритого типу, в яких учень зможе у зручний для себе спосіб продемонструвати навчальні досягнення. Так, скажімо, оцінюючи рівень навчальних досягнень з читання мовчки, одних учнів можна попросити виконати тестові завдання, інших – переказати текст або проілюструвати його малюнками чи пантомімою (Puntambekar & Hubscher, 2005).

Отже, можемо підсумувати, що УДН є стратегією, що дозволяє сконструювати процес навчання так, аби всі учні отримували від нього користь. Основною метою УДН є підвищення інклюзивності освітнього середовища шляхом зміщення відповідальності за результат навчання з учнів на вчителів, до чийх обов'язків належить організація навчального процесу в найбільш прийнятний для кожної дитини спосіб. Такий підхід кардинально відрізняється від традиційної моделі навчання, в якій учні, котрі не можуть разом із рештою класу засвоїти навчальний матеріал, розглядаються як такі, що «не встигають», «мають певні відхилення», «проблеми» чи «труднощі» (Johnstone, 2018, p. 16). Зосередження на правильному дизайні уроку вимагає від учителя постійного моніторингу освітніх ситуацій з метою пересвідчитись у тому, що освітні права та потреби всіх учнів не порушуються і задовольняються максимально можливою мірою. Також, учителям слід час від часу переглядати та змінювати свої освітні стратегії, якщо їх ефективність значно знизилась або вони взагалі не працюють (Johnstone, 2018, p. 21).

Тож, проведений аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел засвідчує необхідність застосування принципів УДН у навчально-виховному процесі освітніх закладів України, хоча це може бути суттєво ускладненим через брак відповідної підготовки та матеріально-технічних ресурсів у вітчизняних школах, що, у свою чергу, мусить долатися шляхом систематичного підвищення кваліфікації педагогів і посилення уваги до системи загальної освіти з боку держави.

Список використаної літератури

- 1. Данілявічутє Е. А.,** Літовченко С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. / За заг. ред. А.А. Колупаєвої. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 360 с.
- 2. Колупаєва А. А.** Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Монографія. Київ: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
- 3. Лорман Т.** Сім стовпів інклюзивної освіти. Як перейти від запитання «Чому?» до запитання «Як?». *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2010. №3 (57), С. 3–11.
- 4. Лорман Т.,** Депплер Дж., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практ. посіб. пер. з англ. Київ: СПД-ФО Парашин І.С., 2010. 296 с.
- 5. Основи** інклюзивної освіти. навчально-методичний посібник / за заг. ред. Колупаєвої А.А. Київ: «А. С. К.», 2012. 308 с.
- 6. Puntambekar, S., & Hubscher, R. (2005).** Tools for scaffolding students in a complex learning environment: What have we gained and what have we missed? *Educational Psychologist*, 40 (1), 1-12.
- 7. Ticha, R.,** Abery, B., Johnstone, C., Poghosyan, A., & Hunt, P. (Eds.) (2018). *Inclusive Education Strategies: A Textbook*. Minneapolis, MN, USA: University of Minnesota; Yerevan, Armenia: UNICEF Armenia & Armenian State Pedagogical University.

References

- 1. Daniliavichute, E.,** Litovchenko, S. (2012). *Stratehiyi Vykladannia v Inkluzyvnomu Zakladi* [Teaching Strategies in an Inclusive Setting]. Edited by A. Kolupayeva. Kyiv: Vydavnycha Hrupa «A.S.K.». [in Ukrainian].
- 2. Kolupayeva, A. (2009).** *Inkluzyvna Osvita: Realiyi ta Perspektyvy* [Inclusive Education: Reality and Perspectives]. Kyiv: Sammit-Knyha». [in Ukrainian].
- 3. Kolupayeva, A. (Eds) (2012).** *Osnovy Inkluzyvnoyi Osvity* [Bases of Inclusive Education]. Kyiv: « A. S. K.». [in Ukrainian].
- 4. Lorman, T. (2010).** *Sim Stowpiv Inkluzyvnoyi Osvity. Yak Pereyty vid Zapytannia «Chomu?» do Zapytannia «Yak?»* [Seven columns of Inclusive Education. How to Move from the Question “Why?” to the Question “How?”]. *Defectolohiya. Osoblyva Dytyna: Navchiannia i Vykhovannia*. V. 3 (57). pp. 3-11. [in Ukrainian].
- 5. Lorman, T.,** J. Deppler & D. Harvi (2010). *Inkluzyvna Osvita. Pidtrymka Rozmayittia u Klasi* [Inclusive Education. Supporting Diversity in Classroom]. Kyiv: SPD-FO Parashyn I.S. [in Ukrainian].
- 6. Puntambekar, S., & Hubscher, R. (2005).** Tools for scaffolding students in a complex learning environment: What have we gained and what have we

missed? *Educational Psychologist*, 40(1), 1–12. 7. Ticha, R., Abery, B., Johnstone, C., Poghosyan, A., & Hunt, P. (Eds.) (2018). *Inclusive Education Strategies: A Textbook*. Minneapolis, MN, USA: University of Minnesota; Yerevan, Armenia: UNICEF Armenia & Armenian State Pedagogical University.

Тельна О. А. Універсальний дизайн у навчанні як фактор інтенсифікації інклюзивної освіти

У статті висвітлено поняття універсального дизайну в навчанні, розглянуто його принципи та сфери застосування, а також подано практичні поради щодо організації роботи вчителя в інклюзивному класі з метою забезпечення рівного та комфортного доступу до освітнього процесу всім учням. Автор аналізує закордонні практики використання концепції універсального дизайну в освіті, розглядаючи її як чинник, який підвищує ефективність роботи вчителя та допомагає задовольнити освітні потреби всіх учасників навчального процесу, та на конкретних прикладах пояснює, яких якісних змін можна досягти в різних сферах шкільної освіти завдяки системному використанню УДН.

Ключові слова: універсальний дизайн, навчання, школярі, інклюзивна освіта.

Тельная О. А. Универсальный дизайн в обучении как фактор интенсификации инклюзивного образования

В статье раскрыто понятие универсального дизайна в обучении, рассмотрены его принципы и сферы использования, а также предложены практические советы, касающиеся организации работы учителя в инклюзивном классе с целью обеспечения равного и комфортного доступа к образовательному процессу для всех учеников. Автор анализирует зарубежные практики использования концепции универсального дизайна в образовании, рассматривая их как фактор, повышающий эффективность работы учителя и помогающий удовлетворить образовательные потребности каждого ученика, и на конкретных примерах показывает, каких качественных изменений можно достичь благодаря системному использованию концепции универсального дизайна в различных сферах школьного образования.

Ключевые слова: универсальный дизайн, обучение, школьники, инклюзивное образование.

Telna O. Universal Design in Learning as a Tool for Intensification of Inclusive Education

The article explores the notion and derivation of universal design in learning (UDL), its main principles and spheres of implementation. Using practical examples, the author describes how the concept of UDL can be used in order to provide all school pupils with access to quality education. It is stated that systematic “good planning”, self-evaluation and meeting specific

individual needs of every student as well as building the accessible and pupils-friendly learning environment can help all the children in the classroom fulfill their abilities and make learning progress at the highest possible level.

The author gives practical advice to teachers who would like to use UDL principles in their work, claiming that they should provide learning material in multiple ways, give instructions and examples in simple language, adapt learning tasks to the individual interests and abilities of every student and evaluate each students progress never comparing it with the progress made by other students in the classroom. The overall claim is that taking into account individual learning styles, interests and special educational needs of pupils on all stages of teaching them can make the classroom more inclusive, helping all the students better show their potential and learning capacities.

Key words: universal design, learning, pupils, inclusive education.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2019 р.

Прийнято до друку 29.03.2019 р.

Рецензент – д.псих.н., проф. Проскурняк О. І.